

חלק א'

סיפר רבי אריה לוי בזכרונותיו על שאירע בפגישתו הראשונה עם הרב¹: "יצא רבינו, כדרכו בקודש, לשוח בשדה, לצמצם מחשבותיו, ואני התלויתי אתו. בדרך קטפתי איזה עשב או פרח. הזדעזע רבינו ואמר לי בנחת כי הוא נזהר מאד מבלי לקטוף עשב או פרח שיכול לגדל או לצמח (בלי תועלת), כי אין עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה ואומר לו גדל. כל ציץ עשב אומר דבר, כל אבן לוחש איזה סוד, כל הבריאה אומרת שירה".

מעת שנברא העולם מבוראו – עורג הכל ומשתוקק אל מקורו. "אוצר החיים שבבעלי חיים כולם מקטנם ועד גדלם, גם אוצר החיים הסגור החתום והנעלם המוגלם בכח בצמחים ובדוממים, אין אנו יכולים לסמן את עוזם הפנימי, הכל הולך ושופך, מזדעזע ושואף... הכל אומר שירה, משבח מגדל מרומם ומנשא"².

מצויה בידינו ברייתא עתיקה של פסוקי שירה ותהילה לקב"ה, הנקראת "פרק שירה". הברייתא מתארת שירת יצורי העולם, שמים וארץ וכל צבאם. בפי כל הנבראים המוזכרים בפרק הושמו אמרים, בדרך כלל פסוק אחד או יותר, שבמקרים רבים הם כוללים את שם משוררם³. גירסאות שונות יש לפרק השירה, והיותר נכונה היא הפורטת פ"ד שירים⁴, בחלוקה לשישה חלקים, כנגד ששת ימי בראשית⁵. ואמרו⁶ שנוהגים לחלקו לשבעת ימי השבוע ולקרוא של יום ביומו כמו ספר תהלים, אף כי ברוב המקומות מובא לאומרו כולו בכל יום⁷. ויש מי שכתב⁸, שנוהגים יחידי סגולה לומר אותו בכל יום מלבד יום השבת, שבו אומרים שיר הייחוד.

* למקורות המובאים מן הנסתר לא מעצמי באתי אלא בעקבות הפניות ממקורות שבנגלה. גם משום כך, כל הכתוב כאן באחריותי בלבד.

¹ איש צדיק היה, עמ' 75.

² אורות הקודש ב', עמ' שע"ד. ובהקדמת רבי יעקב בעל הטורים לחלק אה"ע: "השמים וכל צבאם כבודו יספרוהו, חיות ואופנים ינשאוהו, שרפים ואראלים יעריצוהו, כרובים ומלאכים יאמצוהו, עירין וקדישין יקדישוהו, שמש וירח יצללוהו, הכוכבים ממסילותם יסללוהו, תבל ומלואה תהילותיו יהללוהו... ימים וכל רומש במ ישבחוהו, עצי היער ירננוהו, חיות השדה יכבדוהו, כל עוף כנף ישגבוהו, עשבות הרים יאדירוהו, תנובות שדי יחזקוהו, דגי הים יעלוהו, אילי נביות ישרתוהו, צאן קדר ישללוהו, בהמות בהרי אלף יפחדוהו, זיז שדי יהדרוהו, כי ששת ימים עשה את השמים ואת הארץ הימים וכל אשר בהם הכל לכבודו בראו".

³ לדוגמא – ברקים אומרים: ברקים למטר עשה וכו', תפוח אומר: כתפוח בעצי היער וכו', נמלה אומרת: לך אל נמלה עצל וכו'.

⁴ באוצר ישראל, ערך פרק שירה, עמ' 113: "הנוסחה היותר נכונה היא ע"פ סדר של ר' משה רפאל מנוואהרדק משנת תנ"ב (1692) שיש בה פ"ד שירים או אמרים". ובסידור היעב"ץ (רבי יעקב בן צבי מעמדין), הקדמה ל"זמרת הארץ", פירושו על פרק שירה: "קצתי בחיי מפני בלבול הסדר ונוסחאות שונות ומשונות שראיתי בו, יגעת ולא מצאתי קורת רוחי... ועשיתי מה שביכולתי ובררתי אוכל מתוך פסולת... החסר השלמתי והעודף החסרתי והיותר החרמתי וסדרתי בסדר ישר איש על דגלו" וכו', ועיני הקורא תחזינה כי הדפיס נוסחת פ"ד השירים.

⁵ סידור היעב"ץ, הקדמה ל"זמרת הארץ", פירושו על פרק שירה.

⁶ אליה רבה סי' א', סע' ח'.

⁷ בחלק מן הגירסאות בפתיחת פרק שירה – "כל האומר פרק שירה זה בכל יום" וכו' (בשונה מגירסת "כל העוסק" וכו', שממנה למד האליה רבה הנ"ל בהערה 6 כי אין צריך לומר כל הפרק בכל יום אלא די לעסוק בו מעט). ובסידור השל"ה: "בכתבי האר"י צוק"ל מזהיר מאוד לומר פרק שירה בכל יום".

⁸ אוצר המדרשים, מבוא למדרש פרק שירה, עמ' 522.

הברייתא מיוחסת לדוד המלך⁹, ויש המייחסים אותה לשלמה בנו¹⁰, אך אין מקור ברור לדברים. דבריהם של התנאים רבי אליעזר הגדול ורבי בשבט ובזכות העסק בפרק שירה, המובאים (ברוב הנוסחאות) בפתיחת הפרק, מראים על קדימות הברייתא לתקופתם, אף כי אין הדברים מוזכרים במקומות נוספים. גם בתלמוד ניתן למצוא רמזים לפרק שירה¹¹, אך הם אינם מוכרחים כלל. אמנם, עדות ברורה להימצאות פרק זה בתקופת הגאונים הינה מפירושו של הקראי סלמון בן ירוחם (בן תקופתו של רבי סעדיה גאון) על הפסוק "זדים הליצוני"¹², שכתב: "אלה הזדים בני בי רב עשו כתבי ליצנות ומטעים בהם מאד, כמו אמרם חמור מה הוא אומר לך ה' הגדולה" וכו'¹³, ואם כן מקורו של הפרק בקדמונים. [וחלילה לחשוב שהמקור אינו בקודש ושזייפוהו המינים להטעות בו העולם¹⁴, שזהו שיר נשגב ועליון. צא וראה מה שכתבו בו גדולי ישראל שבכל הדורות ושבת ששבתו כל האומרו והעוסק בו¹⁵].

המעין ונותן ליבו לפרק השירה ותוכנו, יעלו בפניו שאלות רבות: מדוע נבחרו דווקא אלו היצורים מכלל יצורי העולם להיזכר בפרק, בעוד רבים רבים, קטנים כגדולים, אינם מוזכרים? ואלו הנזכרים – באיזה סדר הובאו ועל פי איזה היגיון נסדרו? ומה עניינו של כל שיר ואומר דווקא ביחס למשורר שבפיו הושם? ומתי ובאיזו תכיפות עולה שירתם? ומאיזה זמן החלו לשורר פסוקי תהילתם (האם רק משעה שנאמרו ונכתבו הפסוקים על ידי הנביאים או מעת הבריאה)? רבות השאלות ורבים פרטיהן, אך אחת עלתה על כולן: מהי מהות שירה זו ומה כוונתה? היאך יוצאת שירה מבעלי חיים, צמחים ודוממים, שאינם בעלי דעה ולא בעלי דיבור?

⁹ המב"ט (רבי משה מטראני), ביאור פרק שירה דף ק"ה: "וקרוב הדבר להאמין כי דוד המלך ע"ה חבר וסדר פרק שירה זה ברוה"ק שנתוסף בו כשסיים ספר תהלים".

¹⁰ בביאור מספרים תהלות ה' (לרבי חנניה יגל ממונציליסי, תלמיד הרמ"ע מפאנו) על פרק שירה, במאמר הצפרדע, דף י"ט: כתב: "ואולי כי שלמה בחכמתו תיקן פ' שירה זה משום דכתי' ביה ויחכם מכל האדם והיה מבין בלשון הב"ח... והיינו דקא מסיי' ביה קרא ואזיל וידבר על העצי' ועל האבני", ועוד הרבה טען לחיוב הכרעה זו. ובנו (רבי גמליאל מנורצי) רצה ליישב יחד דברי אביו ודברי המב"ט (הערה 9), וכתב בהגהה שם: "...ואני איני כדאי להכניס ראשי בין ההרים הגבוהי' רק לקיים מילי דמר ומילי דמר נימא דוד תקנו כדברי הרב מטיראני זלה"ה ונשכח וחזר שלמה ויסדו כדברי מר אבא ז"ל". ובאוצר ישראל שם, עמ' 114 כתב, שרבי אליהו דייץ בפירוש פי אליהו על פרק שירה ייחס הפרק לדוד ולשלמה.

¹¹ אוצר ישראל שם, עמ' 113-114. אוצר המדרשים שם, עמ' 523.

¹² תהלים ק"ט, נ"א.

¹³ ליקוטי קדמוניות (פינסקר), נספחים, עמ' 134. מובאים דבריו באוצר ישראל שם, עמ' 114, ובאוצר המדרשים שם, עמ' 523.

¹⁴ כפי שכתב רבי משה תקו (שהרמב"ן מזכירו בחידושו לגיטין דף ז': "החכם הגדול ר' משה בר חסדאי מפלוניא שיחי' ויארין ימים") בספרו כתב תמים (המובא באוצר נחמד, מחברת ג', עמ' 62): "כי יש ספרים שזייפו המינים להטעות את העולם כמו פרק שירה". וראה אוצר הגאונים, ברכות, עמ' 17 הערה ב'.

¹⁵ לדוגמא – טעמי המצוות (לרבי חיים ויטאל, מתורת האר"י), פרשת ואתחנן: "האומר פרק שירה... גורם שפע לכל הנבראים התלויים בו ושכרו מרובה". המב"ט, ביאור פרק שירה דף ק"ה: "יש בו יתר שאת ומעלה בענין זה מספר תהלים... הוא מיוחד ומסוגל לדברים כוללים כל מיני הצלה וצורך חיות האדם לשבח לאל יתברך בעוה"ז ובעוה"ב". אור המאיר (לרבי זאב מז'יטומיר, תלמיד המגיד), פרשת קדושים: "בודאי מובטח שהוא בן עולם הבא, כי הוא המקיים עולם ומלואו". באר מים חיים (לרבי חיים מטשרנוביץ), פרשת בראשית, א': "מה גדלה מאוד מעלת האדם העוסק בפרק שירה". שולחן הטהור (לרבי יצחק אייזיק מקמרנא), א': "תיקון גדול לנפשו לומר פרק שירה בעת רצון". כנף רננים על מדרש פרק שירה (לרבי חנוך זונדל לוריא), דף ב': "מבואר נגלה תועלת פ"ש לעין כל והוא תל שכל שלמות ואושר האדם פונה אליו". כל זאת – ועוד מקורות לרוב – מלבד דברי התנאים אשר בפתיחת פרק שירה, קחם משם.

בכל שאלות אלו ובאחרות עסקו הפרשנים והדרשנים שביארו את פרקי השירה, אם בהערה קטנה ואם בכתיבת פירוש רחב ומקיף. אין כאן המקום לדבר בכל זה, ואנו – בחלק זה של מאמרנו – ננסה רק להבין מעט מעניין ומהות השירה בה מדבר הפרק, שזהו היסוד העיקרי. שלושה כיוונים והבנות מצאנו בדברי רבותינו, ונפרטם אחד לאחד.

א. שרי מעלה:

בלשון המדרשים נמצא פעמים רבות דו שיח בין בני אדם לבין בעלי-חיים, צמחים או דוממים. במעשה דרבי אלעזר בן דורדיא¹⁶, למשל, בתגובה לשאלתו מברואי עולם (הרים וגבעות, שמים וארץ, חמה ולבנה וכו') שיבקשו רחמים עליו, עונים לו כולם: "עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו". בעלי התוספות¹⁷ במקום מבארים: "שר של הרים היה משיב כן" (וכן הוא הדבר – כמובן – בכל הנזכרים שם).

יסוד זה, של "שרים" הממונים על כל מיני הברואים, חוזר במדרשים בצורה מפורשת: שר של ים¹⁸, שר של ברד¹⁹, שר של גיהנם²⁰, ועוד רבים רבים²¹. ואמרו ז"ל, אין כל מין יצור ובריה בעולם שאין עליו שר מושל ומשפיע, "אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו: גדל!"²². ודבר זה ידוע ומפורסם גם בכל ספרי הפילוסופים, שהנהגת העולם היא "בכחות השופעות מן הגלגלים"²³, על ידי מלאכי עליון²⁴, גיבורי כח²⁵, עושי דבר בעל הכוחות כולם²⁶. על ידי שרו של כל נברא נמשך אליו שפע וחיות ממקור החיים ברוך הוא, ומזה ניזון וחי וגדל וצומח.

ראשונים²⁷ ואחרונים²⁸ מצאו בעניין זה יסוד לביאור פרקי השירה. אמרו: לא יצורי עולם, בהמות ארץ ועופות שמים, צמחים ואבנים, אומרים שירה, כי אם שרי מעלה הם המשבחים ומשוררים

¹⁶ עבודה זרה דף י"ז.

¹⁷ ד"ה "עד שאנו", בתירוצם השני.

¹⁸ בבא בתרא דף ע"ד; ערכין דף ט"ו.

¹⁹ פסחים דף ק"ח.

²⁰ סנהדרין דף נ"ב, ערכין דף ט"ו:

²¹ לדוגמה – מדרש בראשית רבתי על פרשת בראשית, עמ' 35 (מהדו' אלבק): "ישב לו הב' ביום הז' בכסא של שמחה והעביר לפניו שר של שמים בשמחה גדולה, שר של ימים, שר של נהרות, שר של הרים, שר של גבעות, שר של תהומות, שר של חמה, שר של לבנה, שר של כימה, שר של כסיל, שר של כוכבים, שר של מזלות, שר של ג"ע ושר של גיהנם, שר של אילנות, שר של עשבים, שר של שקצים ורמשים, שר של חיות ושל בהמות, שר של עופות, שר של דגים, שר של חגבים, שר של מלאכים, שר של כל בריה ובריה, שר של כל רקיע ורקיע, שר של כל גדוד וגדוד, שר של חיות הקדש, שר של אופני גבורה בשמחה גדולה ושאר כל השרים" וכו'.

²² בראשית רבה פרשה י', אות ו'.

²³ מורה נבוכים חלק ב', ריש פרק י', שכן "ידוע מפורסם בכל ספרי הפילוסופים כשידברו בהנהגה".

²⁴ על פי שיחות הרצ"ה לפרשת וישלח סע' 5, סדרה ב'.

²⁵ ע"פ תהלים ק"ג, כ'.

²⁶ ש"ע א"ח ה', א': "ובהזכירו אלהים יכוין שהוא תקיף בעל היכולת ובעל הכחות כלם".

²⁷ ריטב"א (בעין יעקב עבודה זרה דף י"ז), רבי יהושע אבן שועיב (תלמיד הרשב"א, בדרשות לפרשות אמור ושופטים).

²⁸ האר"י (שער מאמרי רשב"י, פירוש על פרק שירה), המב"ט (בביאור לפרק שירה דף קנ"ג. בהסברו הראשון), הרמ"ע מפאנו (יונת אלם ט"ו), רבי אברהם אזולאי (סב סבו של החיד"א, בחדש לאברהם מעין ראשון עין כל, נהרות ז' ו"ט), רבי יהונתן אייבשיץ (יערות דבש א', דרוש ד'), החיד"א (מראית העין עבודה זרה י"ז), רבי חיים מוולוז'ין (נפש החיים, שער א' פרק י"א), ועוד.

לבורא הכל. ולא זו אף זו; אין אותם עליונים יכולים להשפיע בתחתונים עד שיאמרו שירה תחילה, שרק על ידי שירה זו יכולים הם להתדבק בשפעת שכינה, כי צריך שמחה²⁹, שהרי "עו וחדנה במקומו"³⁰. וכל שר צריך לשיר שירה הראויה לו כפי מקורו, לפי ערך אותה בריאה ולפי טבעו ושורשו למעלה, שכן לכל בריה חתוכה קצבה של שפע מאת הבורא – טובים ורעים, קטנים וגדולים, בעלי-חיים וצמחים, יסודות ומורכבים³¹. ולפי זה השמיעונו חז"ל בברייתא דפרק שירה נועם שיח סוד שרפי קודש³² – כל מין ומין ממיני ההוויה ושירתו העליונה המתאימה, כל נברא ועניינו המיוחד.

ב. ללמד לבני אדם:

מתוך הנחת היסוד, שהתאמתה בחקירת הקדמונים טובי המחשבה, ש"אין שום דבר שנמצא לבטלה", ולכל נמצא תכלית בשבילה נברא – החלו לדרוש בפרטי המציאות, להבין ולדעת תכלית כל דבר. מהעיון הגדול באו למסקנה כי תכלית כל הנמצאים בעולמנו היא מציאות האדם, שכולם נבראו לשמשו³³. על כן, בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, אמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי³⁴, ולפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם³⁵. וכבר הורנו חז"ל, כי תכלית האדם ושלמותו האמיתית היא רק הדבקות בו יתברך בטהרתה, ורק זה הוא הטוב³⁶.

מן הדברים נודע, כי בכל פרט מפרטי הבריאה גנוזה סיעתא לעבודת האדם את יוצרו, הן לגופו והן לנפשו. יש והתועלות גלויות הן או שדי בחקירה מועטת לגלותן, ויש שנגלות רק בחקירה מרובה או אף נותרות בהסתרתן³⁷. בשכל הכללי אשר לאדם, חוקר ומקבץ מיצורי העולם השונים השגות ותחבולות ומידות, וכולן בו לתועלתו ולתכליתו³⁸. ועל זה אמרו, שאלמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה דרך ארץ מתרנגול וכו'³⁹. ועיקר גדול הוא בהצלחת האדם⁴⁰ שילמד מענייני בית גידולו⁴¹, כי אין ספק שכל החכמה הגלומה בהם הריהי ניצוץ מן הנשמה העליונה⁴², ובוראם הוא שנתן בהם הכח והסגולה להתחכם בני אדם מהם⁴³.

²⁹ יערות דבש א', דרוש ד' – לז' באב והספד (עמ' קל"א במהדור' אבן ישראל): "...כי על ידי שירה יכולים להתדבק בשפעת שכינה, ועל ידי כן יכולת בידם לקבל שפע, וכל כוחות רוחניים, אפילו הממונים על עופות מחצבים ודוממים, אין להם יכולת לקבל שפע ולהשפיע כי אם בשירה, וזהו פרק שירה". ושם ב', דרוש א' – לחודש אלול (עמ' כ"א שם): "והם אינם משיגים כי אם בשירה, ואז יש להם כח לעופף כי יחול רוח ה' בם, וכן כל העולמות, גלגלים, כוכבי לכת, אינם יכולים לילך ולסבב כי אם בשירה... כי צריך שמחה" וכו', ע"ש עוד בזה.

³⁰ דברי הימים א' ט"ז, כ"ז.

³¹ חסד לאברהם, מעין ראשון עין כל, נהר ז' – מורה ענין שפע הקצוב וענין פרק שירה.

³² ע"פ קדושה של תפילת שמונה עשרה.

³³ כל זה מהקדמת הרמב"ם לפירושו על המשנה.

³⁴ קהלת רבה ז', כ"ח. מובא במסילת ישרים פרק א'.

³⁵ סנהדרין דף ל"ז.

³⁶ מסילת ישרים פרק א'. ומה שכתבנו "בטהרתה" – עיי' אורות הקודש ג', עמ' קס"ז-קס"ט.

³⁷ הקדמת הרמב"ם למשנה. וכעין זה בחובות הלבבות, שער הבחינה, ה': "ומן הטובות על האדם, כי כל אשר תסתכל בסימני החכמה בברואים, תמצאם... אינם נמלטים להיות בם לאדם אפני תועלת וכונת תקנה, אלא שקצתם גלויים וקצתם נעלמים".

³⁸ ספר העיקרים מאמר רביעי, פרק א'.

³⁹ עירובין דף ק'.

⁴⁰ ראה דרשת רבי יהושע אבן שועיב (תלמיד הרשב"א) לפרשת שופטים.

ועל פי הדברים האלו פירש רבי סעדיה גאון⁴⁴ מאמר איוב "שאל נא בהמות ותִרְךָ, ועוף השמים ויגד לך. או שיח לארץ ותִרְךָ, ויספרו לך דגי הים"⁴⁵ – שאילו היה אפשר לך לשאלם היו מספרים לך זאת. וכן פירשו ראשונים⁴⁶ גם המעשה הנ"ל ברבי אלעזר בן דורדיא, שלא שאלה ותשובה יש כאן, לא שיג ושיח, אלא משא ומתן בדעתו שלו. היה אומר בלבו, שאם יתחנן לשמים שיבקשו עליו רחמים – יוכלו להשיב כי הם צריכין שיבקשו אחרים רחמים עליהם, שכתוב כך וכך, וכן כולם.

וזה כלל פרק שירה – שיסתכל האדם ויתבונן בברואים וילמד כל מידה טובה וכל מוסר השכל ודבר חכמה⁴⁷, והרי זה כעין ספר מידות⁴⁸, שייחסו חכמים ברוח קדשם לכל נוצר העיקר המיוחד לטבעו ושורשו ממנו ניקח הוראה לעבודת השתלמותנו⁴⁹, כל בריה ואומר חייה⁵⁰. ועל דרך זו דרשו דרשנים⁵¹ עניין "תמשילהו במעשי ידיך"⁵², לשון משל ודמיון, שציוונו לקחת למעשי ידיו משלים ללמוד עבודת ה'. ועניין שירת הבריאה, לומר לנו בני האדם כי עלינו להלל ולשבח לאדון הכל על הבריות

⁴¹ "בית גידולו" על שם שבו ראוי האדם להתגדל ברוחניות, כמחלוקת האמוראים (מגילה דף כ"ז). בפירוש "בית גידול" (מלכים ב' כ"ה, ט') – אם "שמגדלין בו תורה" ואם "שמגדלין בו תפלה". ומסיבה זו לא הסכים הרב משה צבי נריה זצ"ל לקרוא ל'חופש הגדול' כך, שהרי הוא יציאה מסדרי הלימוד, ולכן כינהו 'הנופש הארוך'.

⁴² והוסיף רבי יהושע אבן שועיב שם: "וכפי דעת חכמי המחקר הוא נוצץ מהשכל הפועל", וכעין זה כתב בספר שבילי אמונה (לרבי מאיר אלדבי, נכד הרא"ש), הנתיב השישי: "ויש לבעלי חיים שאינם מדברים נפש וקוראים לה הנפש המרגשת, שכתבו חכמי היונים שהיה ניצוץ שיצא מזיו זהה צח מאד שהתנוצץ מן השכל הפועל". ועוד עי' ברית מנוחה (לרבי אברהם מרימון הספרדי), דרך ב' מאור ד'. ובאורות הקודש ב', עמ' שנ"ח: "כל הכשרונות הנפלאים הנמצאים בבעלי חיים, שלפעמים אנו משתוממים עליהם... הם באים אליהם מפני שכל מדרגות בעלי החיים למיניהם, אורות החיים שלהם הם שברים של נשמה גדולה עליונה, מלאה חכמה וכשרון, שנתחלקה לסעיפים רבים, וכל סעיף במדתו מאיר בו אותו הצד הבהיר של הנשמה הגדולה, בעלת החכמה והכשרון המפליא, אלא שהיא במדה מאד זעירא, כטפה מן הים", ע"ש. וראה אבן עזרא על תהלים ק"ג, ו', מה שכתב בשם רבי שלמה הספרדי (אבן גבירול).

⁴³ ראה דרשת רבי יהושע אבן שועיב לפרשת שופטים. ומכאן מבואר מה שכתב הרמב"ם (הל' יסודי התורה ב', ב'): "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו, וירא ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומד בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד כי אראה שמך וגו' מה אנוש כי תזכרנו וגו'".

⁴⁴ בפירושו לספר איוב. ולדברי הרב יוסף קאפח על המורה נבוכים ב', ה' (הערה 9 במהדורתו), כך פירש גם הרמב"ם, ע"ש.
⁴⁵ איוב י"ב, ז' ח'.

⁴⁶ רבנו חננאל ותוד"ה "עד שאנו" בעבודה זרה דף י"ז. וכן הריטב"א (בעין יעקב שם), והעיר: "וכן פרק שירה שהעופות והחיות מקלסין, לאו שהם אומרים כלום אלא סברא היא שאם היה להם פה לדבר יש להם לומר כך וכך".

⁴⁷ ספר העיקרים מאמר שלישי, פרק א'.

⁴⁸ כנף רננים על מדרש פרק שירה, דף א'.

⁴⁹ ביאור המב"ט על פרק שירה, דף קנ"ד.

⁵⁰ עי' הוד הקרח הנורא (על יסורים ממרקים) לרב יוסף קלנר, עמ' י"ח-ט, ובהערה ה' שם.

⁵¹ כנף רננים, דף א'.

⁵² תהלים ח', ז'.

הטובות שברא ועשה לתועלתנו ולצרכנו⁵³, וכפירוש רד"ק לפסוק "הללו את ה'"⁵⁴, שבו פונה המשורר ליצורים חסרי דעה, ש"בני אדם יהללוהו מנפלאות הא-ל הרואים בהם ומשכילים בהם"⁵⁵.

ג. אמירה ממש:

אף כי אין לנו עסק בנסתרות⁵⁶, הרי שדבר ידוע הוא ואין להסתפק בו, כי יש הרגשה ודיבור לכל מין ומין, אפילו בדומם, בצומח ובחי, כמו האדם המדבר⁵⁷, אלא שכמובן לשונם שונה בתכלית מלשונו. אמרו מפרשים⁵⁸, כי בראשית היתה כל הארץ – וחיה ועוף במשמע – שפה אחת⁵⁹, והיא לשון הקודש, וכשבלל ה' שפת הכל נאלמה שפתם מאיתנו.

ואין לומר כי היצורים מבשרים אומר רק בעצם היותם וכאילו מספרים ומדברים (כפירוש השני), כי אם ריק הוא – ממנו⁶⁰, מדלות חכמתנו. שכן מצאנו לגדולי ישראל שהיו מכירים בכל צפצוף ושיחה⁶¹, כחנה⁶² ונח⁶³ ושלמה⁶⁴, וכן הלל⁶⁵ ורבן יוחנן בן זכאי⁶⁶ ורב כהנא⁶⁷, ומר אברהם גאון⁶⁸ והאר"י⁶⁹, ועוד אחרים. וכבר מנה מרן החיד"א⁷⁰ את החכמה לידע שיחת עופות חיות ובהמות ושיחת דקלים וכו' במניין החכמות שאיננו יודעים אותן כראוי למשכילים וחכמים⁷¹.

⁵³ ביאור המב"ט על פרק שירה, דף ק"ד. וכעין זה בכנף רננים, הקדמת המפרש: "ויהיה האדם הוא המשורר והמהלל לבורא עולם ע"י טבעי הנמצאים העומדים לנגד עיניו ונבראים בעבורו".

⁵⁴ תהלים קמ"ח, ז'.

⁵⁵ וראה גם פירושו על פסוק י"ג שם. וכן כתב רבי יצחק אברבנאל על בראשית ג', א': "...ידוע שהדברים האלה אינם בעלי שכל ולא ידברו ולא יאמרו ולא יספרו ולא יהללו, אלא שמתוך פעולותיהם כשיתבוננו בהם בני אדם הם ידברו ויהללו ויספרו כאלו הדברים עצמם מספרים ומגידים להם אותם האמירות והלולים".

⁵⁶ חגיגה דף י"ג.

⁵⁷ דמשק אליעזר (לרבי אליעזר צבי ב"ר יצחק אייזיק מקמרנא) א', נ"ו.

⁵⁸ מושב זקנים על התורה (לבעלי התוספות) בראשית ג', א', ד"ה "ויאמר הנחש". וכתבו שכן משמע בפירוש בן סירא.

⁵⁹ ע"פ הפסוק (בראשית י"א, א') "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים".

⁶⁰ ראה בראשית רבה א', י"ד.

⁶¹ אור החיים הקדוש על בראשית ג', א'.

⁶² אבן עזרא על בראשית ג', א'.

⁶³ מדרש הנעלם לפרשת נח: "רבי איבו אמר: נח חכם היה, והיה מבין לחישת וצפצוף כל הנבראים ורמיזתם".

⁶⁴ תרגום שני (מתקופת התנאים) למגילת אסתר א', ב': "ידע ושמע מילי עופא, כחדא בעירא וחיות ברא". וכן הביא בילקוט מעם לועז על מלכים א' ה', י"ג בשם רבי אברהם בן שלמה (מחכמי תימן בתקופת הראשונים): "שהיה מדבר עמם ויודע שפתם". וכן הדבר בא לידי ביטוי במדרש תהלים (מהדו' בובר) ע"ח, "א": "...ומי הביאו לו, הנשר הביאו מגן עדן, שנאמר: 'ידבר על הבהמה ועל העוף' (מלכים א' ה', ג) – אמר להן היאך השמיר קבוע, והלך הנשר והביאו". וראה עוד בילקוט מעם לועז שם, שהביא מדרשים נוספים בעניין זה המופיעים בפירוש רבי אברהם בן שלמה.

⁶⁵ סופרים ט"ז, ט': "אמרו עליו על הלל שלא עזב דברי חכמים שלא למדה, אפילו כל הלשונו, אפילו שיחת הרים וגבעות ובקעות, שיחת עצים ועשבים, שיחת חיות ובהמות, שיחת שדים ומשלות".

⁶⁶ סוכה דף כ"ח: "אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן".

⁶⁷ פירוש רבנו חננאל על חולין דף קל"ט: (מובא בערוך מל ח'): "רב כהנא... הוא יודע שיחת העופות".

⁶⁸ תשובות הגאונים החדשות – עמנואל (אופק) ס' ט': "ואמרו כי מר אברהם גאון ז"ל שהיה שנת אלף ק"מ לטרתות היה מכיר בשיחת דקלים". והריטב"א על בבא בתרא דף קל"ד. הוסיף: "והיא חכמה מפוארה".

⁶⁹ רבי חיים ויטאל בשער רוח הקודש (דרוש א', עמ' י"ט): "גם היה מכיר באותיות המצח, ובחכמת הפרצוף, ובאורות שיש בעור גוף האדם, ובאורות שבשערות, ובצפופי עופות, ובשיחת דקלים ואילנות ועשבים, ואפילו שיחת הדומם, כמשה"ה

בחנית הדיבור לכל נברא היא לטעם אשר ישבחו את קונם⁷², שכן הכל ברא לכבודו⁷³, וכהפסוק "כל פעל ה' למענהו"⁷⁴. ובאופן זה יובן מדרש פרק שירה כולו, ואין הדבר רחוק⁷⁵. וכל שכן אם נבאר כהמב"ט⁷⁶, שהוטבע בברואים בתחילת בריאתם שיכירו מי שעשאו ויודו וישוררו לו בדמיונם איש איש ושירו, כאותן החכמות הטבעיות הנהוגות על ידם מטבעם, כבניין הדבורים הכוורת וכצניעות החתול⁷⁷.

לפי כל זה, לא זכיתי להבין דעת בעל כנף רננים, שדחה בשתי ידיים פירוש פרק שירה כפשוטו, ש"הכתוב, גם השכל והחוש, יכזיבו זה"⁷⁸. הרי הפסוקים מתפרשים לכמה ניצוצות, ואילו השכל והחוש – לא אצל כולם יכזיבו עניין זה, וכפי שהזכרנו לעיל. ויתכן שכוונתו לדחות פירוש זה על פי הנגלה להמון, וכעיקרון חינוכי. ואכ"מ.

חלק ב'

הטבע

בכל דרך שנבאר מהות שירת הברואים, הכלל העולה מן המבנה המיוחד של המדרש – ואף מעצם שמו: "פרק שירה" – אחד הוא: כל משורר ומשורר מביע בשירתו המיוחדת פן אחד, וצירוף כל השירות כולן מתנשא ונארג לפרק שלם של שירה אדירה⁷⁹, שכולו אומר כבוד לאדון כל המעשים.

(חבקוק ב', י"א) אבן מקיר תזעק וגו', ושיחת להבת הנר, ולהבת גחלי אש... וכאלה רבות לא יכילם ספר לא יאמינום השומעים כי יסופר להם".

⁷⁰ מדבר קדמות מערכת ח' אות י"ז, ד"ה "החכמה הט"ו".

⁷¹ אור החיים הקדוש על בראשית ג', א': "ומצאנו לגדולי ישראל שהיו מכירים בכל צפצוף ושיחה". עשרה מאמרות (לרמ"ע מפאנו), מאמר חקור דין ב', כ"ב: "...לכלם יש שיחה בקולם כגון צפצופי עופות וגעיית השור ודומיהם שהחכמים מבינים על ידם מה שניתן להם רשות". ובשל"ה הקדוש, תורה שבכתב, דרוש מגדל עוז לפרשת נח, תורה אור, הגה"ה ד"ה "וע"ז רומז הפסוק: "הש"י מתפשט רוחו בין הנבראים המודיעים ומכריזים, כענין שאמרו (אבות ו', ב') בכל יום בת קול יוצאת מהר חורב כו', וכן עוד שיחת אילנות, ומכ"ש על ידי צפצוף עופות. ובני אדם הם אטימין לבא סתימין עינא, השמן לבם ועינים להם ואינן רואות ואזנים להם ואין שומעות".

⁷² אור החיים הקדוש שם.

⁷³ שבע ברכות.

⁷⁴ משלי ט"ז, ד'.

⁷⁵ ביחס לשוללים הבנה זו כתב בדמשק אליעזר שם: "...ולא כמו הטפשים בחומר הגשם שלהם מחמת שאינם משיגים מדריגה זו אומרים שע"י השמים נראה אל כבוד אל וכאלו הם יספרו כבודו, אוי ואבוי בלי בושה וכלימה לומר כן... אוי ואוי לנפשו ומכ"ש לגופו". וחתם דבריו בזה: "והמשכיל דקדושה יבין כל זאת".

⁷⁶ בביאורו על פרק שירה, דף קנ"ג:

⁷⁷ ושם הביא דוגמאות רבות מהחכמות הטבעיות של בעלי החיים השונים, ראה שם באריכות.

⁷⁸ כנף רננים, פתיחה, דף א'.

⁷⁹ כנף רננים, הקדמת המפרש: "הוראת שם שיר בלה"ק... על דבר המקיף פרטים בערך ומצב ידוע ויתאחדו הפרטים לתכלית אחת ע"י מקיפם... כי כל נמצא הוא כעין קול מיוחד וחבור התבוננות כולם יהיה כעין חבור קולות המוזיקע", ע"ש עוד באריכות.

אמנם "קצר הוא ציורנו מלתאר את הערך השירי המוסיקלי של כל היש בייחודו הנשגב"⁸⁰, אך בבחינת⁸¹ הברואים המשוררים מתגלה בפנינו כבודו המלא עולם⁸², והיא היא הדרך לאהבתו ויראתו⁸³.

אלהים מופיע דרך עולמו. הקדוש – ברוך הוא⁸⁴ בטבע, בחוקיו ובסדריו⁸⁵, ובשירת החוקים⁸⁶ ההרמונית⁸⁷ מתגלה זרם החיים האלהיים אשר בהם⁸⁸. הקודש חבוי הוא בטבע, גם בעומק חולי החולין, ומסתתר הרבה⁸⁹. מבחינה זו, הגוף אינו קדוש פחות מן הנשמה⁹⁰, כיון שכל מדרגות הטבע בכל מדרגות המציאות קוראות הן בשם בעל הכוחות כולם⁹¹. "אין מקום פנוי בלא שכינה"⁹², וכמו הנשמה המלאה את כל הגוף כולו⁹³, הוא ממלא כל עלמין⁹⁴. בכאן רמזו הקדמונים: אלהים בגימטריה הטבע⁹⁵.

⁸⁰ קובץ ב', ש"ב.

⁸¹ לשון התבוננות, כעניין שער הבחינה בספר חובות הלבבות (וראה כנף רננים, דף א':).

⁸² ע"פ קדושת מוסף של שבת. בישיעה ו', ג': "מלא כל הארץ כבוד", – "לא מה שמכבדים אותו, כי אם כתרוננו" ז"ו יקריה" (אור לנתיבתי, נתיב דעת השם, פרק נ"ח). "כבוד אלהים, הכבוד העליון האמתי שכל הנברא הנוצר והנעשה ממנו הוא לכבודו, ודאי אינו ענין של הידור חיצוני אלא של גילוי ערך ההויה העצמי האמתי" (שם פרק נ"ט).

⁸³ הל' יסודי התורה ב', ב' (מובא בהערה 43).

⁸⁴ עי' נפש החיים, שער ג' פרק ה'.

⁸⁵ עי' לנתיבות ישראל, החיות הישראלית, עמ' ק"ט-ק"כ. ושם: "פלא החיים הכללי הוא מגלה את הארת מקור החיים האלהי בתוך כל ההויה כולה, ובתוך כל מערכות הנהגתה, "כי עמך מקור חיים, באורך נראה אור". ובאורות הקודש ג', עמ' כ"ח: "הטבע, בעומק רומו, במקור חיות היותו, פועל בכל, חותם אלהי עולם בכל נוצר, בכל יש, והוה, בכל עולם ובכללות עולמים".

⁸⁶ "כשם שיש חוקים לשירה, כך יש שירה לחוקים" (קובץ המחשבה הישראלית, עמ' כ"ג, בשם כתר תורה. מובא בשיחות הרצ"ה לפרשת האזינו, סדרה א' סע' 2, ע"פ דברי הרב).

⁸⁷ אורות התשובה ח', ז': "העולם כולו מלא הוא הרמוניה. ההתאמה המאחדת מפלשת בכל חדרי המציאות וחגיגה. המוסר הפנימי ותבניות החזקות הנם נמשכים ובאים מהד קולם המאוחד של כל חלקי ההויה, שכולם חודרים זה בזה, והנפש כולה היא מלאה בכלם ומאוחדת בכלם".

⁸⁸ ע"פ לשון הרצ"ה בשיחות לפרשת האזינו, סדרה ב' סע' 2, ביחס לשירת הגמרא והשר"ע.

⁸⁹ אורות, אורות התחיה מ"ו (עמ' פ"ה): "הקודש שבחול, שירד עד לידי החולין הגמורים, הוא יותר נשגב וקדוש מהקודש שבקודש, אלא שהוא מסתתר הרבה". ובעולת ראייה א', עמ' ל"ז: "הקדושה היא כללית, בכל המציאות היא מופעת, אלא שהיא עלומה ומסתורת מצד גסות החיים, ובאה כנסת ישראל לעולם לגלות את הצפון ולהראות את בהירות הקודש".

⁹⁰ ע"פ הרב אברהם יהושע צוקרמן, במכתבו שתחת ידי. ושם הוסיף: "זה מתגלה יותר בארץ ישראל (אורות ישראל ט', ח')". ובעולת ראייה א', עמ' כ': "לגבי הערך המוחלט של עצם המהות של יסוד הכל, הרי אין חושך ואין צלמות, והיסוד האיכותי משתנה הוא אל היסוד הכמותי, והחמריות מתעלה היא בתוקף הקודש כהרוחניות עצמה, והכל הוא זוהר אצילי טוב וקדוש". ועי' אורות, אורות התחיה ל"ג. ובכוונת מכוון לא הרחבנו בנושא הקודש והחול, שאכ"מ.

⁹¹ כתוכן כוונת שם אלהים, וכמבואר בשו"ע או"ח ה', א' (מובא לעיל בהערה 26). ובנפש החיים, שער א' פרק ב': "וענין מה שהוא יתברך נקרא בעל הכוחות... כמו בעת בריאת העולמות כולם, בראם והמציאם הוא יתברך יש מאין, בכחו הבלתי תכלית, כן מאז, כל יום וכל רגע ממש, כל כח מציאותם וסדרם וקיומם תלוי רק במה שהוא יתברך שמו משפיע בהם ברצונו יתברך כל רגע כח ושפעת אור חדש". וראה לקמן ששם אלהים בגימטריה הטבע. ובספר שבילי אמונה (לרבי מאיר אלדב, נכד הרא"ש), התיב הראשון: "וסוד אלהים הוא כנוי שנתכנה בו יתברך על פעולות הטבע שזהו סוד מעשה בראשית ולפיכך לא תמצא בכל ענינו כי אם סוד אלהים שהוא כנוי לאותם הפעולות... כי אלהים בגימטריה הטבע". וכן בספר גנת אגוז (לרבי יוסף גיקטיליא) א', שער ההויה דף ה' עמודה ג' (בדפ"ר): "הרי לך שם אלהים שהוא מחודש לו בחדוש העולם כי חדוש העולם מלאכת הטבע, שהוא סוד אלהים" (הובאו דבריו בקול הנבואה, עמ' קכ"ה הערה קנ"ד).

⁹² שמות רבה ב', ה': "שאל גוי אחד את ר' יהושע בן קרחה: מה ראה הקדוש ברוך הוא לדבר עם משה מתוך הסנה? אמר לו: ...ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה".

⁹³ ברכות דף י'. "מה הקב"ה מלא כל העולם אף נשמה מלאה את כל הגוף". וראה אור לנתיבתי, נתיב דעת השם, פרק ס"ד (לשונו מובאת בהערה הבאה).

ההתרחקות מן הטבע

חולל הטבע ונשפל על ידי אנשים גסים ערלי לב, אשר באו להתקרב אל האלהים עם כל חולשותיהם⁹⁶ וכל זוהמתם⁹⁷, ועשאוהו למפלצת אלילית⁹⁸. הארץ היתה תהו⁹⁹, והיה במחשך

⁹⁴ זוהר ג', רעיא מהימנא, פנחס רכ"ה: "איהו תפיס בכלא ולית מאן דתפיס ביה, איהו טובב על כל עלמין וכו', איהו ממלא כל עלמין וכו', איהו מחיה לוף" (כפי המובא בקול הנבואה, עמ' קכ"ג הערה קמ"ח). וביאר הרצ"ה (אור לנתיבתי, נתיב דעת השם, פרק ס"ד): "ההמלכה... נמשכת היא והולכת מהמקור העליון שלמעלה מכל עולמיות... וחודרת להמשך גלוי המלא במציאות העולמיות והמצאתה, של משנברא העולם ובתוך העולם, שהוא מופיע בעצם העולם, בכל כלליותו ופרטיותו, תכנו והתפשטותו, ומקימו ונותן לו חיותו, וכנשמה המלאה את כל הגוף, והוא ממלא כל עלמין". יש מקום להעיר, כי נקטנו כהבנה היותר פשוטה לנו במשמעות "ממלא כל עלמין", שהיא כדעת ראשוני אדמו"רי חב"ד. וכן ביאר הרצ"ה בדבריו הנ"ל. אמנם, בנפש החיים (שער ג' פרקים ד-ז) הבנה אחרת, ולפיה יש לומר כאן "טובב כל עלמין" (עי' בזה באריכות במילון הראיה, מדור מחקרים, באורים והשוואות להגדרות ולמושגים, ערך טובב וממלא, עמ' שצ"ה-שצ"ו).

⁹⁵ שבילי אמונה (לרבי מאיר אלדבי, נכד הרא"ש), הנתיב הראשון: "וסוד אלהים הוא כנוי שנתכנה בו יתברך על פעולות הטבע... כי אלהים בגימטריא הטבע". ראשית חכמה (לרבי אליהו די וידאש, תלמיד הרמ"ק), שער האהבה פרק י"א אות ע"ח: "העולם נברא על פי הטבע, שהוא אלהים, שכן הטבע עולה כמנין אלהים". וכעין זה שם פרק א' אות כ"ב ופרק ח' אות ו'. ובהקדמת ספר תולדות יעקב יוסף (לר"י הכהן מפולנאה, תלמיד הבעש"ט), אות ו': "והטבע היא השכינה ג' אלהים מספר הטבע". וכן בספר התניא, שער היחוד והאמונה, פרק ו'.

ועי' בספר הכוזרי א', ע"ו-ע"ז, ובפירוש קול יהודה (לרבי יהודה מוסקאטו) שם. ובספר מטה דן, כוזרי שני (לרבי דוד ניטו), ויכוח רביעי סי' ד': "הבריה הוא טבע פרטי מוטבע ומתפעל, אמנם הבורא ישתבח ויתעלה שמו הוא הטבע המטביע הכללי". ובשול"ת חכם צבי, סי' י"ח, מביא דברי רבי דוד ניטו בדרשה שנשא בהרחבת עניין זה: "אומרים שאמרתי בשיבה שהשם יתברך והטבע והטבע והשם יתברך הכל אחד. אומר אני שכך אמרתי ואני מקיימו... שהקב"ה עושה כל אותן העניינים שהאחרונים קוראים טבע באופן שטבע אין בעולם, ואותו הדבר שהוא ההשגחה הוא שקוראים טבע, זהו שאמרתי שהאלקים והטבע והטבע והאלקים הכל אחד. דעה זו היא ישרה חסידה וקדושה ואשר לא יאמינו בה הם קראים ואפיקורסים", ואומר חכם צבי (רבי צבי אשכנזי): "רואה אני את דברי החכם המרומם ונעלה נר"ו שהן דברי הכוזרי במאמר ראשון סי' ט"ו וט"ז (צ"ל: ע"ו וע"ז)... לא על החכם הדורש הנזכר תלונות האנשים ההם כי אם על כל חכמי האמת קדושי עליון אשר מפייהם אנו חיים, אלא שאין כאן מקום ערעור כי מלת טבע הנאמרת בו יתברך אינה כמלת טבע פרטי הפועל בהכרח, אלא חפץ ורצון המלך הקדוש".

וראה נספח בסוף המאמר (עמ' 29).

⁹⁶ אורות, זרעונים ח', ערך התחיה (עמ' קל"ה): "...והנה באה החולשה האנושית ותעש אלילים אלמים, אלהות חמרית גסה וזוללה, מוגבלת וחסרה, ותסתם את כל החרכים". ושם, אורות ישראל ה', ד': "עבודה זרה חפצה להתקרב אל האלהות בחושים, וירדה לשפלותה. כי רצתה לעלות למקום שאי אפשר לעלות, ולא קנתה ההכנות הדרושות".

⁹⁷ אורות הקודש ב', עמ' תצ"ג: "נתחללה קדושה עליונה זו על ידי זוהמת האדם, שהשחיתה את פולחן הטבע, בעשותה אותו למפלצת אלילית, במקום שהוא צריך להיות בסיס איתן להאידיאליות העליונה". אורות, ישראל ותחיתו ט"ו (עמ' ל"ב): "מקומה של עבודה זרה הוא מבחוס, עומדת היא במקום הזוהמא והמותרות המגושמות ומאופלות, ומבקשת את בצורם ואת שליטתם והתגברותם על כל תוכן קודש והתערבותם עמו בכל האפשרות".

⁹⁸ אורות הקודש ב', עמ' תצ"ג (מובא לעיל בהערה הקודמת). ובקובץ ח', קפ"ח: "תקופת התוהו בעולם, שליטת העבודה זרה עם כל זוהמתה... היא סגלה, בכל שפלותה, את האדם, להיות דורש את האור האלהי גם בהיותו במצב ירוד נורא ומגושם מאד... באה ההזרחה אשר מסיני, והאזהרה האיתנה, ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה. התמונה, איך שתהיה, בין מוחשית בין ציורית שכלית, היא מפסקת את הגידול, את הופעת היפעה. ואם היא מתגלמת בדבר חושי, הרי היא מפלצת נוראה, טמאת השם, רבת המהומה".

⁹⁹ בראשית א', ב'. ובסנהדרין דף צ"ז: "תנא דבי אליהו: ששת אלפים שנה הוי עלמא, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח".

מעשיהם¹⁰⁰, ולא היה אור האצילות האלהית זורח ומאיר¹⁰¹. העולם האלילי שאף להתקשר אל הטבע כפי שהוא, עם טובו אך גם עם רעתו וכיעורו¹⁰². מכבד היה את הטבע, אך כבוד חיצוני, של הכרח, כבוד שמהותו כניעה לעוצמתם האלימה של כוחות הטבע¹⁰³. לא יכול לרדת לשורשם של דברים, לא נפש עם חי העולמים¹⁰⁴, "ותמלא ארצו אלילים"¹⁰⁵.

אמנם, בעתו זרח האור¹⁰⁶ על ההולכים בחושך¹⁰⁷, וגילה כי יש די באלהותו לכל בריה¹⁰⁸ – כח אלהי נטבע בכל¹⁰⁹. שנות אורה החלו בעולם¹¹⁰. חומת הטבע נבקעה, בעולם ובאדם, ועל-הטבע הופיע. מבעד לחרכים אשר נסדקו – מציץ אור אלהי עולם; נתמתק הטבע¹¹¹. "וירד ה' על הר סיני"¹¹², ובדממת עולם שותק ומחריש¹¹³ – יצא קול עשרת הדברות, לבאר ולברר את עשרת המאמרות¹¹⁴,

¹⁰⁰ ישעיה כ"ט, ט"ו. ובבראשית רבה ב', ג': "וחשך" (בראשית א', ב') – זה דורו של אנוש, על שם 'והיה במחשך מעשיהם' (ישעיה כ"ט, ט"ו), "ופירש מהרד"ו (רבי זאב וולף איינהורן) שם: "וחושך זה דורו של אנוש – שכתוב אצלם אז הוחל לקרא בשם ה' (בראשית ד', כ"ו), שפירוש נחשב אצלם לדבר חולין לעבוד ה' ולקרא בשם ה'".

¹⁰¹ קובץ ג', נ"ה: "האדם שלאחר החטא, שנטלו ממנו אורותיו, זיוו, חייו, קומתו, וכל יתרונותיו העליונים, נפל בפלחן הטבע, ואור האצילות הלך ונתרחק ממנו. נתקשר האדם עם הטבע, נתקשר עם טובו ועם רעתו".

¹⁰² שם: "העולם האלילי... שואף הוא להיות קשור אל הטבע כמו שהוא, בכל פנימיות נפשו ורוחו. החיים הטבעיים בכל עזם, בכל קסמיהם, הם מגמתו האחרונה". ועי"ש עוד (ובמובא בהערה הקודמת).

¹⁰³ אורות האמונה, עמ' 22 (מהדר' תשנ"ח).

¹⁰⁴ עין איה שבת ב', פרק שנים עשר סע' ל': "...איזו תפיסת מקום לעצמו יש לכל נברא במציאות, מאחר שהאמת מכירה שהכל הוא רק לחי העולמים, מקור כל חיים והויית כל הוה" (ע"פ מילון הראיה). נפש החיים, שער א' פרק ט"ז בהגהה: "ולכן נשבחהו יתברך בתפילתנו שהוא 'חי העולמים', כי כל כונת לבנו בכל התפלות והבקשות אסור להיות רק ליחידו של עולם הוא אין סוף ברוך הוא, אמנם לא מצד עצמותו יתברך לבד, בבחינת היותו מופרש מהעולמות, אלא מצד התחברותו יתברך ברצונו הפשוט להעולמות והסתרו בהם להחיותם".

¹⁰⁵ ישעיה ב', ח'.

¹⁰⁶ בראשית רבה ב', ג': "אמר הקדוש ברוך הוא: עד מתי יהא העולם מתנהג באפלה? תבא האורה. 'ויאמר אלהים יהי אור' (בראשית א', ג') – זה אברהם, הה"ד (ישעיה מ"א, ב') 'מי העיר ממזרח צדק' וגו' – אל תקרא 'העיר' אלא האיר".

¹⁰⁷ ע"פ ישעיה ט', א'.

¹⁰⁸ רש"י בראשית י"ז, א': "אני אל שדי – אני הוא שיש די באלהותו לכל בריה". ובשם זה נראה ה' אל האבות, שכן כתוב (שמות ו', ג'): "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, ושמי ה' לא נודעתי להם".

¹⁰⁹ שפת אמת לפרשת וארא תרל"ד, ד"ה "וארא": "האבות... הלכו בכל המקומות הנסתרים תוך הטבע, ויגעו עד שמצאו גם שם הארה הקדושה. ובחינה זו היא ההנהגה בשם אל שדי, כמו שאמרו ז"ל שיש די באלקותו לכל בריה, פירוש זה שה' יתברך נתן בכל דבר נקודה חיות אלקות...". ושם תר"מ, ד"ה "בפסוק וארא": "...שם אל שדי שהוא הנהגת הטבע על ידי נקודה חיות שנמצא מצומצם בכל מקום כמאמר חז"ל שיש די באלהותו לכל בריה, כי הוא כל יכול ויכול לתת חיות לכל הברואים".

¹¹⁰ מגילה דף ט"ז: "ל'יהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר' (אסתר ח', ט"ז) – אמר רב יהודה: 'אורה' – זו תורה, וכן הוא אומר (משלי ו', כ"ג): 'כי נר מצוה ותורה אור'". וראה סנהדרין דף צ"ז. (הובא בהערה 99).

¹¹¹ קובץ ו', רנ"א: "ישראל יצר ד' להבקיע את חומת הטבע, ומציאות הניסים עשו חלונות בהטבע, באופן שאיננו סותם בפני האור האלהי, ונמצא שאחר שכבר נעשו הניסים בעולם, בהריסת הטבע, כבר נתמתק הטבע עצמו, באדם ובעולם". ובאורות הקודש ג', עמ' כ"ח: "לחרות עולם נגאלנו... והטבע התעלה בעילוינו". וראוי היה לדבר בהרחבה על תפקידים המרכזי של ישראל בהשלמת מלאכת הבריאה, אלא שלא זה עניינו ועל כן כתבנו בהכללה. ומתוך חלק מן המקורות המובאים יילמד מעט על העניין.

¹¹² שמות י"ט, כ'.

¹¹³ שמות רבה כ"ט, ט': "אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן: כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה – צפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש קדוש, הים לא נזדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש, ויצא הקול 'אנכי ה' אלהיך' (שמות כ', ב')".

ולהודיע כי עושה השמים הוא גם עושה הארץ. כל זאת בכדי לקשור שמים עם ארץ, לחבר הטבעי עם העל-טבעי ולתמם חזיונותיהם¹¹⁵.

אך התהליכים לתיקון עולם במלכות שדי¹¹⁶ ארוכים הם, עליות וירידות במהלכיהם. בפסגת העליות¹¹⁷ משנים קדמוניות¹¹⁸ יתנוסס דגל מלכות שלמה המפוארת, ש"קיימא סיהרא באשלמותא"¹¹⁹, שאז התגבר עוז החיים הטבעיים באורה של הנשמה¹²⁰. קשר מופלא זה – שבין המקדש לבין המלכות, בין מערכות הקודש לבין מערכות החול, בין האורות הגדולים לבין הכלים השלמים¹²¹ – אינו מותר עוד רוח באומות הבאות מאפסי הארץ¹²². מן הצד השני, תצוין גלות השכינה

¹¹⁴ שפת אמת לפרשת נשא תרמ"ב, ד"ה "במדרש יקרה": "כי באמת נגנז אור גדול בכל הבריאה מכח עשרה מאמרות רק שהיה נעלם מאוד, ועל ידי התורה יכולין להוציא ולברר יקר מזולל... על ידי עשרת הדיברות נתקנו העשרה מאמרות שהם יקרים עד מאוד". ושם פרשת יתרו תרל"ד, ד"ה "עושי דבר": "עשרת הדיברות היו תיקון העשרה מאמרות". וכן שם פרשת אמור תרנ"ו, ד"ה "במדרש והבאתם": "נתבררו עשרה מאמרות ונעשה מהם עשרת הדיברות". ועי' כנף רננים, דף ב'. וכן כתב הרב משה צבי נריה זצ"ל, מאמר אורות וכלים (ישראל במדינתנו, עמ' 201): "בשני גילויים נתגלה הקב"ה: בעולמו ובתורתו, בעשרת המאמרות ובעשרת הדיברות. אלמלי זכה האדם, היה שומע לקול המאמרות – דרך הבריאה היה מגיע אל הבורא. עכשיו שלא זכה, באו הדברות להגביר את קול המאמרות – מתן תורה נתן את העולם בלבם של ישראל. התורה מתווה את דרכם בבריאה אל הבורא. אשר לא שמע לקול המאמרות ישמע לקול הדברות".

¹¹⁵ קובץ ג', נ"ה: "הולך הוא האדם ומשתלם, הולכות הן הנשמות ומתבסמות, עד שיסתגל סוף סוף האדם להזיו המלא ולחוסן השלם של קוממיות, שהוא מצב של שתי קומות, קומת הטבע וקומת האצילות, בכל מלואם ושלמותם... המגמה היא לתמם את שני החזיונות, הטבע והאצילות".

¹¹⁶ כפי שהזכרנו לעיל **הערה 109**. ובשפת אמת לפרשת וארא תרל"ז, ד"ה "ברש"י וארא": "בוודאי גם האבות היו יכולין להשיג שם הויה ברוך הוא, אמנם בחירת האבות היה בבחינת אל שדי, שהוא כבוד מלכותו יתברך בעולמות שברא, כענין שכתוב לתקן עולם במלכות שדי... כי רצו לתקן עולמות השפלים, לפרסם ולגלות כבוד ה' לידע כי מלכותו מלכות כל עולמים".

¹¹⁷ כך מן המבט החיצוני לכל הפחות, שהרי בפנימיותו העולם בתהליך תמידי של התעלות והתפתחות (קובץ א', תרס"ט): "דורו של שלמה יותר גדול הוא משל משה, אלא שאין העילוי בדור עצמו, אלא בכלל סדר העולם, ועל פי סדר העולם היה אז הכל מתוקן... אמנם יש ביסוס עולם מצד פנימיותו, ויש ביסוס מצד חיצוניותו. ובכלל, מצד החיצוניות, כל ימי החורבן אין לך יום שאין קללתו מרובה משל חבירו, אבל מצד הפנימיות העולם הולך ומתבסם".

¹¹⁸ ויקרא רבה ז', ד': "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות' (מלאכי ג', ד'), 'כימי עולם' – כימי משה, 'וכשנים קדמוניות' – כשני שלמה".

¹¹⁹ זוהר, יתרו פ"ה. שמות רבה ט"ו, כ"ו: "...כיון שבא שלמה נתמלא דסקוס (=עיגול) של לבנה". ועי' רמב"ן על בראשית ב', ג'. ובאורות, למהלך האידיאות בישראל ג' (עמ' ק"ו): "לעד לא ישכח... אותו תור הזהב שבפריחת ימי שלמה, בבנין הבית הראשון, בהדר תפארת כבודו ועז החיים שהתגלה בו, בהבעת עושר האידיאה האלהית והלאומית המשולבות זו בזו בהתאמה הרמונית, "וקיימא סיהרא באשלמותא". אז באותה התקופה, הקצרה בכמותה והארוכה באיכותה, שאפה האידיאה הלאומית רוח חיים מלאים, כפי עצם טבעה וספוקה הפנימי, ותינק זיו הדרה מהרעיון האלהי הטהור. העשר הלאומי וחסן כבודו הוסיף יפעה ואמץ אל הרעיון האלהי, שממנו יצא אז בבהירותו התכן הלאומי, והמחשבה האלהית בצורתה הישראלית הועילה להשפיע חיי ענג, חיים של כבוד ורוממות רוח לכל הגוי כלו, ויתרומם על במתי השירה החיה האלהית ועל מרומי פאר החיים, הדר הגדולה הלאומית וזיו האהבה הטהורה והרעננה". ובקובץ א', תרס"ט: "דורו של שלמה יותר גדול הוא משל משה... ועל פי סדר העולם היה אז הכל מתוקן, סיהרא באשלמותא בימי שלמה".

¹²⁰ עי' אורות התחיה ט"ו. וראה אורות, למהלך האידיאות בישראל ג' (עמ' ק"ו). הובא בהערה הקודמת).

¹²¹ הרב משה צבי נריה זצ"ל, מאמר אורות וכלים (ישראל במדינתנו, עמ' 201): "נקודת-הפגישה ובית-האחיזה של האורות והכלים – זוהי התעלומה הגדולה ביותר... סגולתו המופלאה של עם ישראל היא: אורות מאירים בכלים שלמים. הממשי והבלתי-ממשי משלימים זה את זה. הקודש – טבעי, והטבע – קדוש".

¹²² "ותרא מלכת שבא את כל חכמת שלמה והבית אשר בנה... ועלתו אשר יעלה בית ה'" (מלכים א' י', ד"ה) – שהיא "דרך מבוא שהכין מביתו לבית המקדש" (רש"י שם), גשר מבית המקדש אל בית המלכות, קשר בין הקודש והחול – אז "ולא היה בה עוד רוח" (מלכים א' י', ה'). ומלכת שבא מוזכרת במדרש (שמות רבה כ"ז, ד') על הפסוק "אליך גוים יבואו מאפסי ארץ" (ירמיה ט"ז, ט), וביאר השם משמואל (לפרשת יתרו תר"פ): "...אמר הכתוב ה' עוזי ומעוזי... אף אומה"ע אף שהם רחוקים

מבית קדושתה¹²³ אל המחשכים¹²⁴, אשר בה "אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד"¹²⁵. הקדושה בגלות לוחמת היא בטבע ומתנגדת לו¹²⁶. אז אין הטבע מתגלה בכל הדרו וזיוו¹²⁷, ומוכרח הצמצום בכל אשר גשמי ייקרא¹²⁸, ומושרשת ההדרכה לפרישות מחיי שעה¹²⁹.

השיבה אל הטבע

הנה ימי גלות השכינה באים אל קצם, והאומה האלהית שבה אל בית חייה, להקים מלכות שמים וארץ¹³⁰. קמעה קמעה סר פחד¹³¹ קללת ההחשכה, וקסמי הטבע שבים להפציע¹³². אור הקודש הולך ומאיר את המבואות האפלים¹³³; המלאכות, הלשונויות, המדעים¹³⁴, הספרות¹³⁵, הסידורים

ביותר קולטים ממדת העוז, ואלו גוים יבואו מאפסי הארץ אף שהם בתכלית הריחוק". ועי' ביאורים במאמר למהלך האידיאות בישראל (של הרב חגי לונדון), עמ' 100.

¹²³ רש"י שמות כ"ה, ח': "ועשו לי מקדש – ועשו לשמי בית קדושה".

¹²⁴ ע"פ איכה ג', ו'.

¹²⁵ ברכות דף ח'.

¹²⁶ אורות, אורות התחיה כ"ח: "הקדושה שבטבע היא קדושת ארץ ישראל, והשכינה שירדה בגלות עם ישראל הוא הכשרון להעמיד קדושה בנגוד לטבע. אבל הקדושה הלוחמת נגד הטבע אינה קדושה שלמה... כשבאים להשכלה עליונה זו של הקדושה השלמה שבטבע, הכוללת בקרבה ג"כ את הקדושה שלמעלה מן הטבע והמתנגדת אל הטבע, אז המלחמה חודלת לגמרי, מדת הדין מתבסמת, והכל נוטה כלפי חסד".

¹²⁷ אורות, אורות התחיה כ"ט.

¹²⁸ עי' אורות, אורות התחיה ט"ו.

¹²⁹ אורות, אורות התחיה כ"ז: "...רק בזמן החרבן, וקרוב לו, שהחיל הישראלי נעתק מאדמתו והוצרך להכיר את תעודתו רק במעמדו הרוחני המופשט, הושרשה ביחידים הדרכה לפרישות מחיי שעה בשביל חיי עולם, וגם ע"ז יצאה מחאה שמימית" (ע"פ מעשה רשב"י ובנו, ביציאתם מן המערה. עי' שבת דף ל"ג:). הגלות הביאה להצטמצמות בכל מרחב החיים, מה שקיבל ביטוי במאמר החרף "כל אשר נוסף העולם ישוב, נוסף שכלם חורבן" (חובות הלבבות, שער הפרישות ב'). ועי' בספר קודש וחול, מאמר הרב אלי סדן – "המארה העתיקה והסרתה", עמ' פ"ח-צ"א.

¹³⁰ קובץ ג', נ"ה: "...הוד הגדולה הזאת גנוזה היא במשיחיות הישראלית, שהיא מלכות שמים וארץ יחדו, גילוי אור ד' עושה שמים וארץ", עי"ש.

¹³¹ ע"פ אורות התשובה ט"ז, ב'.

¹³² קובץ ג', נ"ה: "חוזרים ומזדרחים עלנו קסמי הטבע, אחרי שכבר דולדל איגודנו עמו".

¹³³ ע"פ לשון מדרש תנחומא, תצוה ח': "אמר רבי שמעון בן לקיש: מפני מה זכה שאול למלכות? מפני שהיה זקנו מדליק נרות לרבים במבואות האפלין... אמר הקדוש ברוך הוא: בעולם הזה אתם צריכין לנר, אבל לעתיד – 'והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך' (ישעיה ס', ג)".

¹³⁴ עי' באריכות באורות, אורות התחיה ט"ז.

¹³⁵ אורות, אורות התחיה ל"ז.

המדיניים והחברתיים¹³⁶, ועינוגי החושים הרוחניים והגשמיים¹³⁷. הכל מתברך ומתנשא¹³⁸. "הקודש שבטבע פורץ גדריו", ו"העולמות הולכים ומתבסמים"¹³⁹.

ואם כי רואים אנו בעינינו ראשיתם של דברים, ידוע נדע כי לא בא עדיין גמרם¹⁴⁰. דרכנו ארוכה היא מאוד¹⁴¹, וגדולה היא עבודתנו עם א-ל¹⁴². זהו תהליך התשובה העולמית אל האלהים, לאור באור החיים¹⁴³ – תשובה "קשה שבקשות", שעל כן טרם יצאה אל הפועל במלואה¹⁴⁴, אך מובטחנו כי בהכרח תושלם¹⁴⁵.

לעתיד לבוא, לכשישוב העולם אל טבעו האמיתי, הנשמתי, יתפלש האור האלהי בכל מדרגות הבריאה ללא כל חוסם או מעכב¹⁴⁶. האחדות האלהית שאין מלבדה תהא בהירה וגלויה¹⁴⁷. ואחרי

¹³⁶ שם כ"ז.

¹³⁷ שם ט"ז.

¹³⁸ אורות ישראל א', ח': "אור השכינה הוא כנסת ישראל... כשהאורה הגדולה הזאת מתגלה בארץ, מתגלם בחיים המעשיים והשכליים, הכל מתברך. הנשמות הגנוזות בחביון מעלה מוסיפות אורה ותענוג. וכל נפש חיה מתעלה, העולם ומלאו מתרומם, הטללים אוצרים בקרבם שפעת ברכה, רוחות וגשמים כוללים בתוכם מניות חיים ועז, כל חי רוחני עליון ותחתון מתעדן, ומתמלא הגיון של שירה וחדות נועמים, הכל עלו שמח ומרנן, מפני שכנסת ישראל נחתת לאשראה בארעא".

¹³⁹ אורות, אורות התחיה ל': "הקודש שבטבע פורץ גדריו, הולך הוא בעצמו להתאחד עם הקודש שלמעלה מן הטבע הגס, עם הקודש הלוחם בטבע. לחמנו בטבע ויצאנו בנצחון... הוא נכנע בפנינו, העולמות הולכים ומתבסמים, בעצם עומק הטבע תביעה גדולה מתגברת לקדושה ולטהרה, לעדינות נפש ולזכוך החיים".

¹⁴⁰ קובץ ג', נ"ה: "המגמה היא לתמם את שני החזיונות, הטבע והאצילות, אבל לא בא עדיין תור הגמר".

¹⁴¹ אורות התחיה ה': "דרכנו בחיים הלאומיים וצדודם כלפי היחש האנושי הכללי ארוכה היא מאד. ארוכים הם חיינו וארוכים הם, ע"כ, דרכינו".

¹⁴² דרך זו גדולה היא, וכלל אינה קלה ופשוטה. לעומתה, יש כיום רעיונות בעלי סגנון של "השתלבות בטבע". הדבר נשמע פסטורלי וחיוני – אך יש לו משמעות שלילית; ההשתלבות בטבע פירושה ספיגת האדם את גבולות ותנאי המציאות של עולם הטבע אל אישיותו, באופן שלדירו כל תוכן רוחני הופך להיות עניין מיסטי שאין לו שייכות לאדם. זהו יסוד אישיותו של עשו, "איש ידע ציד איש שדה" (בראשית כ"ה, כ"ז), לעומת אישיותו של יעקב – "איש תם יושב אהלים" (שם) – היוצא אל סיבוכי החיים מתוך אהלי התורה (ע"פ הרב אלי בזק, בשיעור על שיחות הרצ"ה לפרשת ויגש).

¹⁴³ איוב ל"ג, ל': "אורות התשובה ט"ו, י': "רק באמת הגדולה של התשובה אל עצמו ישוב האדם והעם, העולם וכל העולמים, ההויה כולה, אל קונה, לאור באור החיים. וזהו הרז של אורו של משיח, הופעת נשמת העולם, שבהאירו ישוב העולם לשורש ההויה, ואור ד' עליו יגלה". ובאורות הקודש ב', עמ' שע"ו: "החפץ האדיר של לאשתאבא בגופא דמלכא, לשוב אל מקור המציאות, העליונה, הטהורה, החפשית, האיתנה, במקור אור אין סוף, נטוע הוא בכל היקום, בכל היצור כולו... והוא סובב והולך בכל היצור, לא יצא מכללו החלק היותר זעיר שבחלקים היותר קלילים שבההויות היותר דלולות מעבר מזה, ולא יעברו גבולו המוני עולמים נעלים ונערצים של שרפי קודש, אראלי שחק ואצילות יפעת רוממות קדשים מעבר מזה. תשוקת היש והחיים הפנימיים היא אך חזות הכל, חמדת הכל, תשוקת התשוקות וחמדת החמודות, לאור באור החיים, להכלל ביסוד המקורי של כל עז ההויה".

¹⁴⁴ פתיחה לאורות התשובה.

¹⁴⁵ אורות התשובה ה', ג': "העולם מוכרח הוא לבא לידי תשובה שלמה", ע"ש.

¹⁴⁶ קובץ ו', רנ"א: "לעתיד לבא לא יהיה הטבע סותם כלל בפני האור האלהי, כי אם הוא מאיר על ידו בפלוש גמור, וכן לא יהיה טבע האדם סותם בעד הקדושה והנועם האלהי העליון. ואז לא יהיה שום צורך במיתה, ויבא עולם חדש מלא חיים".

¹⁴⁷ זכריה י"ד, ט': "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". אורות הקודש ב', עמ' שצ"ד: "התכלית האחרונה של כל ההויה כולה הוא גילוי אור ד', ברום תענוגו העליון, באחדות עליונה כזאת, שלא יהיה שום ניצוץ חיים שהיש העצמי שלו לא יתעלה למעלה הרוממה מכל רוממות זאת. ואז יהיה העילוי של כל ההויה כולה זורח בכל פרט ופרט בפני עצמו, כדוגמא של אספקלריא, שכל מה שעומד נגדה מוזרח ונראה בה, ואין קץ לאושר גדול זה". ושם עמ' שצ"ה: "...וסוף כל סוף שכל הטומאה תכלה, והרצון מתוך חופשו יתעלה אל הטוב המוחלט, ויהיה ד' אחד ושמו אחד. והויה זו של חזרת הכל אל האלהות היא השלמות העליונה בהויה, ואין כח להשיג ערכה". וממילא אז נשוב למדרגה העליונה שמקדם,

ככלות הכל אל מקורו תשוב ההוויה לשיא גודלה, ב"מלוכה העליונה... אשר אין מקום לשבר את האוזן ביקר מפלאותיה"¹⁴⁸.

פרק שירה

לא נדחפנו לתת עין בסוד ה', לולא שמענו¹⁴⁹ כי "העסק בפרק שירה הוא היסוד של התשובה אל הטבע"¹⁵⁰, והלא למהות פרק שירה נשאנו עינינו.

העבודה האלהית המקושרת ישר לטבע ולמציאות כולה¹⁵¹ עליונה היא ביותר¹⁵²; היתה כלולה במדרגת אדם הראשון¹⁵³, ועוד תשוב למקומה לעתיד לבוא. אמנם אף במהלכי שנות דור ודור ישנם צדיקים יסודי עולם¹⁵⁴, אנשים כשרים והגונים מישראל המזככים עצמם¹⁵⁵, שעל ידי עבודתם מתברכים כל היצורים ומכוחם נמשך אור אין סוף המחיה את כולם¹⁵⁶. אור חיים זה מתפלש ממדרגה למדרגה במדרגות המציאות הקשורות ואחוזות זו בזו¹⁵⁷, ומבריר מן הקצה אל הקצה, עד כדי התאחות מקיפה של הכל בכל¹⁵⁸. בכך מתרומם האדם להתאחד עם כל היקום, עם כל הבריות וכל העולמות, ועם כולם אומר שירה¹⁵⁹, שיר השירים¹⁶⁰ למלך שהשלום שלו¹⁶¹.

ובה לא נדע כלל משום רע, מפני שאי אפשר כלל שיהיה בעולם החמרי והרוחני, השלם כל כך, מעשי ידי יוצר כל, שום דבר רע, רק הכל בעתו ובזמנו הוא אך טוב" (אורות הקודש ב', עמ' תצ"ג, ע"ש).
¹⁴⁸ עולת ראייה א', עמ' מ"ז.

¹⁴⁹ לשון "מפי השמועה למדנו" (לדוגמא – תנחומא ויקרא ח'). הל' ממרים א', ב': "...דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה". שיחות הרצ"ה על ארבעים ושמונה מעלות של קניין תורה, סע' 105: "כל התורה כולה היא שמועה".
¹⁵⁰ אורות הקודש ב', עמ' תצ"ג. ושם עמ' תמ"ד: "...ויש אשר עוד מזה למעלה ברוחב יתנשא, עד שמתאחד עם כל היקום כולו, עם כל הבריות ועם כל העולמים, ועם כולם אומר שירה, זה הוא העוסק בפרק שירה". ושם ג', עמ' רכ"ז: "העסק בפרק שירה זהו יסוד עבודה שכלית, עבודה מלאה חיי עולם, הנובעים ישר מהתחברות ישרה של האדם עם כל המציאות כולה".
¹⁵¹ אורות הקודש ג', עמ' רכ"ז (מובא בהערה הקודמת).

¹⁵² אורות הקודש ב', עמ' תצ"ג: "העבודה האלהית היותר עליונה היא אותה שהיא מקושרת ישר אל הטבע".
¹⁵³ אורות הקודש ב', עמ' תצ"ג: "זיהרא עילאה דאדם הראשון היא כוללת מדה עליונה זו... לעבדה ולשמרה בגן עדן, זהו זיו החיים העליונה, לאכול מעץ החיים, ולא לדעת כלל משום רע, מפני שאי אפשר כלל שיהיה בעולם החמרי והרוחני, השלם כל כך, מעשי ידי יוצר כל, שום דבר רע, רק הכל בעתו ובזמנו הוא אך טוב".
¹⁵⁴ ע"פ משלי י', כ"ה.

¹⁵⁵ חסד לאברהם, מעין ראשון עין כל, נהר ז' – "מורה ענין שפע הקצוב וענין פרק שירה": "ולכן השכינה מחזרת תמיד על אדם כשר והגון מישראל ואף שיהיה רק אחד לבד בדור כמו שת חנוך מתושלח נח אברהם יצחק ויעקב וכיוצא. ואפי' בדורות האחרונים כל מי שמזכך עצמו השכינה עמו והיא נוטלת כל שבח תחתונים ושאר כשרי ישראל ותפילתם ועבודתם על ידי הכשר ישראל הוא ראש הדגל כדי להמשיך תוספת השפע הנזכר המשובח ההוא". ויש להעיר, שאין כל דרך לבוא לעבודה נוראה זו, שיסודה בהשוויית הקודש והחול (כמבואר לעיל בפרק "הטבע"), אלא לאחר מהלך ארוך של התקדשות המבדלת באופן חד וברור בין המדרגות השונות שבמציאות. רק על ידי התעלות להבנת הבליות העולם הזה ואפסיותו אל מול העולם הבא, יכול העולם הבא לחזור ולרומם ולהחיות את הכל. וראה מה שכתבנו לעיל בהערה 142.

¹⁵⁶ חסד לאברהם שם.
¹⁵⁷ אורות הקודש ד', עמ' תס"ה: "כל מדרגות המציאות אחוזים הם וקשורים זה בזה. מתפלש הוא אור החיים ממדרגה למדרגה לפי ערך היחש הטוב שביניהן, שהוא כולו משפט ד' וחק צדקו בעולם".

¹⁵⁸ אורות הקודש ד', עמ' תס"ה: "וסדר חיים זה, ושילוב המציאות ביחושיו הפנימיים והחיצוניים, הולך בכל מערכת היקום ומבריר מן הקצה אל הקצה, עד כדי התאחות המקיפה של כל החי, כל הצומח, כל הדומם, וכל הנפש הרוח והנשמה הממלאה והמקיפה אותם, יסוד פרק שירה".

¹⁵⁹ אורות הקודש ב', עמ' תמ"ד: "...ויש אשר עוד מזה למעלה ברוחב יתנשא, עד שמתאחד עם כל היקום כולו, עם כל הבריות ועם כל העולמים, ועם כולם אומר שירה, זה הוא העוסק בפרק שירה בכל יום שמובטח לו שהוא בן עולם הבא".

בהיותו מקשר כל בריה ובריה למקורה ושורשה¹⁶² ומעורר בחינת השירה שבה¹⁶³, מובטח לו שהוא בן העולם הבא¹⁶⁴, שהרי מחייה ומקיים עולם ומלואו¹⁶⁵.

"וכל מי שלא בא לידי מדה זו, להיות עובד את השי"ת בתאוותיהם ובתשוקותיהם של כל הברואים כולם, עדיין לא נכנס לפני ולפנים בהיכל הקודש. וכל אדם לפי דרגה דיליה¹⁶⁶, צריך הוא לחכות ולצפות מתי יגיע למדה קדושה זו, לעבוד עבודת הקודש העליונה הזאת בכל פאר הוד שמחת עליצת נשמתו, המלאה זיו נועם רננת עולמים"¹⁶⁷.

ובקובץ ח', קכ"ז: "אני מתיחד עם כל פרק שירה, עם כל המשוררים, אבל בכל היש, העולים בשיר ומתעלים בשיר, ונותנים הוד והדר לפאר חי העולמים, ברוך הוא וברוך שמו".

¹⁶⁰ שפת אמת לפסח תרל"ה, ד"ה "במדרש שיר השירים": "כפי מה שאדם שליט על כל מעשיו וממשיכן אחר הקב"ה, מעורר בחי' שירה שיש בכל הנבראים. וזה ענין האומר פרק שירה בכל יום. כי כל השירים תלויין בו ושיר של האדם נקרא שיר השירים".

¹⁶¹ שיר השירים רבה א', י"ב.

¹⁶² אור המאיר (לרבי זאב מז'טומיר, תלמיד המגיד) לפרשת קדושים: "לזאת תקנו קדמונינו ז"ל לומר פרק שירה, אשר נודע (טעמי המצות לרח"ו פרשת ואתחנן ד"ה ענין פרק שירה) שבשירה תולה בחינת חיותם, מצירופים של פסוק הנוגע לכל אחד ואחד מהברואים ודוממים וצומחים, והמשכיל המנענע אותיות וצירופים אשר בהם תלוי חיותם, מקשר אותם באמצעות אמירתו לגבוה פרק שירה לשורשם ומקורם".

¹⁶³ שפת אמת לפסח תרל"ה, ד"ה "במדרש שיר השירים" (מובא בהערה 160).

¹⁶⁴ בפתחת פרק שירה: "אמר רבי: כל העוסק בפרק שירה בעולם הזה, זוכה ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים... ומאריך ימים, וזוכה לימות המשיח, ולחיי העולם הבא... תניא, רבי אליעזר הגדול אומר: כל העוסק בפרק שירה זה בכל יום, מעיד אני עליו שהוא בן העולם הבא".

¹⁶⁵ אור המאיר (לרבי זאב מז'טומיר, תלמיד המגיד) לפרשת קדושים: "...והמשכיל... מקשר אותם באמצעות אמירתו לגבוה פרק שירה לשורשם ומקורם... ועל ידי זה גורם להם חיות והעמדה בעולם, שנבראו לצורך בעולם, כי כל מה שפעל החכם הכל בחכמה עשה, וכיון שכן אשר מאיר הארה ושפע וברכה עליונה לפרטי הדומם צומח חי, בודאי מובטח שהוא בן עולם הבא, כי הוא המקיים עולם ומלואו".

¹⁶⁶ קול מבשר (לרבי שמחה בונים מפשיסחא) ב', וערטער: "כל האומר פרק שירה בכל יום – כל אחד לפי מדרגתו". וכעין זה כתב הרב משה אביגדור עמיאל, לנבוכי התקופה, עמ' 41-42: "...יש אצלנו ספר שירה ובו גם הצפרדע והעכבר, הנחש והעקרב, גם שבולת החיטה, שבולת השעורה ושאר הירקות שבשדה אומרים שירה בלי הרף ל"עילת העילות ותחילת ההתחלות", ומכ"ש שביד אדם, יהיה מי שיהיה, גם הפחות שבפחותים, לאמר שירה, אם רק ירצה בכך...". ואף כי – כמבואר לעיל – עבודה עליונה היא עבודת פרק שירה, נראה כי גם השואפים להשתלם ולהתנשא למעלת הצדיקים העליונים ולעבודתם הינם שייכים כבר עתה לדרך הקודש, אף באחיזתם הקטנה בה. ואולי מכאן הערך של אמירת מדרש פרק שירה, המפורסם בהמון.

¹⁶⁷ אורות הקודש ג', עמ' רכ"ח.

לא לחינם יצאו עוררין על דברי רבי דוד ניטו, שבדרשתו אמר כי "השם יתברך והטבע והטבע והשם יתברך הכל אחד"¹. שנים לא רבות קודם לכך² קם בין היהודים באמסטרדם כופר בעל כישרון גדול³, אשר למד תורה מפי רבנים גדולים⁴, והיה שוקד על ספרי מחקר⁵ ומעיין בספרי קבלה⁶ – וביסוד שיטתו הפילוסופית הכפרנית נקט כעין הדברים הללו⁷.

אמר⁸: הכל – אלהות (פנתיאיזם בלע"ז). אין במציאות דבר זולת עצם אחד עומד בעצמו, שהוא בלתי בעל תכלית. וכל העולם ופרטיו הם מקריו של אותו עצם, שחיים ומתקיימים בו כמקרים, והוא הנקרא "אלהים או הטבע". הוא מקור כל המציאות וכל המציאות היא רק בו. ותכלית הדברים: "הכל הוא אחד והאחד הוא הכל"⁹.

ולכאורה, בהתבוננות שטחית, אמר כדברי גדולינו – "אלהים הוא הטבע", וכדרך שביארנו¹⁰. ואכן, היו שטעו בזה, וערבבו שיטתו עם הקבלה והחסידות¹¹. אמנם, בעיון קל מתבררים נגעי שיטתו וריחוקה מדעת תורתנו. לדידו – אין מציאות אלהים חוץ מהטבע¹². אלהים אינו נבדל¹³, אלא הוא הכלל הכולל של כל הפרטים שבעולם, ואין בו אלא מה שיש בפרטים – לא פחות ולא יותר¹⁴. זהו אלהים מדידתי, הכל מוגדר בו, והכל צפוי בו מראש¹⁵. מכאן קצרה הדרך לחסרון הבריאה – שכן האלהים הקדמון הוא הטבע, ולכפירה בנסים – כי הכל בטבע, ולשלילת הבחירה והרצון האלהיים – כי גם זה הוא טבע, ועוד כהנה וכהנה¹⁶.

¹ ראה במאמרנו, הערה 95, משר"ת חכם צבי סי' י"ח. ובהמשך התשובה שם: "ויש עליו עוררין לאמר כי סרה דיבר על ה".

² רבי דוד ניטו נשא דרשתו זו בפני קהילת "שער השמים" בלונדון בשנת ה'תס"ה, ולהבדיל – אותו רשע (ברוך שפינוזה) נולד בשנת ה'שצ"ג ומת בשנת ה'תל"ז.

³ שיחות הרצ"ה לפרשת לך לך סע' 7, סדרה א': "שפינוזה... היה בעל כשרון גדול והשפעה גדולה; יש צרות לעולם מכשרונות הסטרא אחרא!".

⁴ ע"פ קול הנבואה, עמ' קט"ז הערה קכ"ה – למד בתלמוד תורה "עץ חיים" בעיר הולדתו, מפי רבי שאול הלוי מורטירה (בעל ספר גבעת שאול), רבי יצחק אבוהב (השלישי) ורבי מנשה בן ישראל (בעל נשמת חיים).

⁵ מורה נבוכים לרמב"ם ואור ה' לרבי חסדאי קרשקש, שהשפעתם ניכרת לרוב בכתביו, ועוד (ע"פ קול הנבואה, עמ' קט"ז-קכ"א והערות קכ"ה וקל"ט-ק"מ. וכן באוצר ישראל, ערך שפינוזה ברוך, עמ' 201-202).

⁶ אף כי חוקרים רבים טענו שאין הדבר כן – ברור שלמד קבלה, ואף הביע מרעיונותיה בדבריו, גם אם לא הזכיר מקורם (ע"פ אוצר ישראל שם. ועי' קול הנבואה, עמ' קט"ז הערה קכ"ה).

⁷ מתוך התורה הגואלת ג', שיעורי הרצ"ה בספר הכוזרי, עמ' ע"א: "הרב ר' דוד ניטו... התבטא: "הטבע הוא אלוהים". שומעיו נבהלו, שהרי כך אמר שפינוזה ימ"ש".

⁸ איננו מזכירים כלל שאר רעיונות איומים שעלו בדעתו המרושעת – כגון: ייסוד ביקורת המקרא, הפרדת הדת מהמדע, שלילת מעלות החסד והחמלה, ועוד – אלא רק את הנוגע לענייננו.

⁹ הבאנו יסוד שיטתו ע"פ פירוש גבעת המורה (לשלמה מימון) על מורה נבוכים חלק א', פרק ע"ד, וספר מורה דעת (לרבי אליהו צבי קוטניק), עמ' 20-27, וקול הנבואה, עמ' קט"ז-קכ"ג. המובא כציטוט – הוא מתוך דברי בן הקוץ (=שפינוזה), הנזכרים במקורות אלו. ומן הראוי לציין כי שיטתו אינה חידוש, וכבר היתה ביסוד דברי קדמוני הפילוסופיה היוונית העתיקה, באסכולה של אליאה (באיטליה) – כאלפיים שנים קודם לו! – שהחלה בכסינופנס, דרך תלמידו פרמנידס, עד לבנו המאומץ ותלמידו (של פרמנידס) זינון. יסוד תורתם: הכל נח, הכל אחד, והאחד הוא האל. עי' קול הנבואה, עמ' קי"ז הערה קכ"ח, וביתר פירוט בתורת הפילוסופיה (לרב שלמה גורן), עמ' 97-98 ועמ' 194-196.

¹⁰ ראה במאמרנו, תחילת חלק ב' (עמ' 15-17), ובהערות שם.

¹¹ הוזכרה דעתם בהממדים הנבואה האדמתנות (לרבי שם טוב גפן), עמ' 115, ובאוצר ישראל שם, עמ' 201. וראה קול הנבואה, עמ' קכ"ג, סוף הערה קמ"ה.

¹² מורה דעת, עמ' 20. הממדים הנבואה האדמתנות, עמ' 114.

¹³ קול הנבואה, עמ' קי"ז, ע"ש.

¹⁴ הממדים הנבואה האדמתנות שם. ובפנקס י"ג (ראשון ליפו) קי"ב: "השפינוזות שחשבה שהמהות האלהי הוא הסכום הכללי של הכל...".

¹⁵ הממדים הנבואה האדמתנות, עמ' 111.

¹⁶ ראה קול הנבואה, עמ' קי"ז-קי"ח ובהערות. ועי' עוד פנקס י"ג (ראשון ליפו) קי"ז (הפיסקה מובאת בשלימותה בספר קבצים מכתב יד קדשו כ"א, עמ' קמ"ו, במהדור המכון להוצאת גזי הרא"ה) וקל"ה, ובספר קבצים מכתב יד קדשו כ"ב, עמ' ע"ד.

את שיטתו שאב ממקורות ישראליים – כתבי האבן עזרא, הרמב"ם, הרלב"ג, רבי חסדאי קרשקש והמקובלים – אך לא הבין את דבריהם¹⁷, וקיצץ בנטיעות¹⁸, ויצא לו העגל הזה – שיטה שהיא הפוכה לגמרי מאורן של ישראל¹⁹.

יד ה' היתה על הרבנים הצדיקים, ראשי העדה באמסטרדם²⁰, להרחיקו ולהוציאו מכלל ישראל²¹ בנידוי ובחרם²². לולא הרחיקוהו – היה איש כזה נחשב בין חכמי ישראל, והיה מחבר ספרים שהיו נחשבים כספרי חקירה אלהית נאמנים וראויים לבוא בקהל, כערך המורה נבוכים, הכוזרי וכדו'. עם זה היה מחבר בכישרונו חידושי תורה בהלכות או באגדות, מה שהיה גורם להתקבלות דעותיו באלהות. אין לשער את כח הנפץ הטמון בדעותיו ובספריו, אילו התקבלו, למעמד הרוחני והלאומי של ישראל, כמה כוחות היו אובדים ומביאים לבהלה נוראה ומחלה ממושכת, עד שהיו מכירים באפסיות דבריו.

אמנם, מתוך שעם כל זה היה מזרע ישראל, יש בפנימיותו עיקר יסודי, שלאחר צירוף מרובה בעמל רב ובניסיון כביר ניתן להוציאו מקליפתו העבה ולקיימו. התחיל לצרפו הרמבמ"ן²³, אך לא גמר תיקונו. הבעל שם טוב צירפו – אך לא ממקורו זה אלא מן המקור הפנימי האמיתי. ועדיין לא נגמר העיבוד, אם כי הולך הוא ונגמר.

לאחר הטיהור, הזיכוך, המירוק, הליבון והצירוף – מתעלה שיטת "הכל אלהות" השלילית, ומתנסחת בשם "הכל באלהות" (פנאנטיאיזם בלע"ז), שעיקרה החיות העולמית האלהית, שהוא יתברך מחיה הכל, כשהוא נבדל ונעלה מהכל²⁴.

¹⁷ מורה דעת, עמ' 24. ועי' היטב באור לנתיבתי, נתיב דעת השם, פרק ע"ב.

¹⁸ מורה דעת שם. ובמאמר דעת אלהים, עמ' קל"ד, נקט גם הרב בביטוי זה כלפי אותו איש ("...בקציצת הנטיעות האידיאליות..."), עי"ש. וכן בהממדים הנבואה האדמתנות, עמ' 114: "זהו עולם הפרוד... אלו הן נטיעות המקוצצות משורשן".

¹⁹ פנקס י"ג (ראשון ליפו) קי"ז.

²⁰ בראשם רבי שאול מורטירה ורבי יצחק אבוהב.

²¹ דעת אלהים, עמ' קל"ד, ופנקס י"ג (ראשון ליפו) קי"ז (במהדו' המכון להוצאת גנזי הרא"ה). וממקורות אלה – שתי הפיסקאות דלקמן (ועי"ש באריכות).

²² תחילה נידוהו לשלושים יום, ומשלא חזר בו – הוחרם (ביום ו' אב, ה'תט"ז).

²³ רבי משה מנדלסון (אבי ההשכלה. וצ"ע בדמותו, שמתלמידיו התנצרו, והחתם סופר ציווה בפתח צוואתו לבניו "בספרי רמ"ד [=רבי משה מדעסויא] אל תשלחו יד" – אך הרב מזכירו בפנקס י"ג שם). ובפירוש גבעת המורה על המורה נבוכים הנ"ל (הערה 9), הביא באריכות מדבריו ביחס לשיטת שפינוזה.

²⁴ קול הנבואה, עמ' קכ"ג. ועי"ש הערה קמ"ה.